

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 130.1+159.91

© О. В. Соловійов, О. В. Літвінова, 2024

orcid.org/0000-0003-0560-3321

orcid.org/0000-0001-5261-6358

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2024.1.298763>

СОЛОВІЙОВ Олег Володимирович

доктор психологічних наук, професор кафедри психології, педагогіки та філософії, Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

ЛІТВІНОВА Ольга Володимирівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, педагогіки та філософії, Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

«ПСИХОЛОГИ СТРАХУ» ТА «ІНФЕРНАЛЬНІСТЬ»¹ АВТОКРАТИЧНОЇ СОЦІАЛЬНОСТІ: ПСИХОАНЛІЗ ОДНІЄЇ АКЦЕНТУАЦІЇ

Ця стаття, в силу поставленої в ній мети та її контексту, який виходить за межі психологічної проблематики, хоча і фундується на ній, є написаною радше у стилі есе. Це дозволило більш розкуто, аніж це прийнято у концептуально строгих психологічних текстах, описати феномен «психолога страху» та вказати на його психо-

---

¹ Інфернальність у цьому тексті тлумачиться не як первинно богословське чи метафізичне поняття, а як метафора, що апелює до «поза межних», тобто таких, що є ще не пізнаними, глибин людської психіки, які залишились людям у спадок від еволюції, і які є джерелом усвідомлено здійснюваного людиною зла, яке може дивувати рівнем своєї масштабності, цинічності, безжалісності, ігнорування надбань людської культури, навіть садизму (психічно чи фізично здійснюваного). Саме тому цей термін, що описує зло у рамках раціонального способу мислення, береться у цій статті в лапки, на протипагу розуміння інфернальності в рамках сугубо ірраціонального бачення проявів зла.

соціальну та історично-культурну природу. Феномен «психолога страху» розглядається на фоні сучасної соціальності, що дозволяє виявити тісний, якщо не сказати, нерозривний, функціональний зв'язок, з одного боку, між внутрішньо-психічним світом диктатора, що отримує владу через електоральну спотворену процедуру, та, з іншого боку, підсвідомою, архетипічною, біологізаторські ангажованою психікою «людини маси».

Показується, що ця міжособистісна, функціональна не розривність «грандіозного я» диктатора та «колективного ми» людини маси фундується, у тому числі, і не в останню чергу, на архетипах зла, яке в сучасній «інфернальній культурі» може відкрито нав'язуватись та філософські легітимізуватись. Перелічується психічний «інструментарій», завдяки якому психо-соціальний феномен зла функціонує у межах індивідуальних психік та інтегрується у соціальний феномен. Вказується на онтологічні підвалини феномену зла, в основі якого лежить здатність людини суб'єктивно оцінювати будь-що (Soloviov, 2015) та, керуючись цією оцінкою, через свої моторні (м'язові) дії втілювати змісти індивідуальної чи «колективної психіки» в змістовність соціальності.

Ключові слова: «психолог страху», диктатор, здатність суб'єктивно оцінювати, людина маси, зло, влада, інфернальність, «інфернальність», внутрішньо-психічний світ людини, філософія загальнолюдських цінностей.

Ми живемо у ті, чи то благословенні, чи то, навпаки, прокляті часи, які зветься постмодерністськими, за яких, начебто, людина, розгубившись у розмаїтті та абсурді соціального життя, втрачає (але за деякими версіями, навпаки, має знаходити нові), сенси буття. Чим це є череватим для нас, людей, які, як стверджував Мартін Гайдеггер, не за своєю волею з'явившись у цей світ, проживають своє життя саме «тут» і саме «зараз», якими б ці «тут і зараз» не були? Історико-соціальний контекст сучасного людського існування стимулює нас апелювати до пояснення (майже як до виправдання, бо історія ніколи не була по справжньому людяною та справедливою), чому хід історичного процесу, через накопичення соціумом все більших масивів досвіду, через вдосконалення людського мислення, досі так і не набув здатності легітимно, тобто у

рамках *загальнолюдських цінностей*, справляється із свободою мас, яка і є основним «творцем» цього абсурду. Хоча еволюція живого вже мільйони років застосовує у цьому випадку дуже суб'єктивно неприємний, але відносно «ефективний» психічний «інструмент», яким є *переживання страху*. Між тим, історія не дуже поспішає з вирішенням благородної справи заміни *переживання страху* на інші, більш людяні психічні «інструменти» устрою людської соціальності. Нажаль. Адже *страх* не тільки є дуже неприємним (програючи тут лише *болю*) психічним феноменом, але, за великим рахунком, і безпорадним у соціально-історичних масштабах. Тож, ми зовсім не є схильними називати цю сучасну ситуацію часами безпрецедентного розкриття «схринок Пандори». Бо соціальність, як і будь-який, накопичуючий у часі інформацію складний процес, спочатку завжди розгортає ступені можливостей майбутнього, а потім, знайшовши на континуумі цих можливостей, як мінімум, непоганий варіант, згортає цю свободу (Соловійов, 2023). Як влучно помічено математиком Р. Ешбі, «*тільки різноманітність може знищити різноманітність*» (Eshby, 1959).

Оцінюючи цю соціально-історичну колізію, пов'язану з «психічним інструментарієм» *внутрішньо-психічного буття* людини, яке виявляється безпосередньо причино-причетним до ходу історичного процесу, ми маємо оцінити її недостатньо усвідомленою та проаналізованою. Адже вона, ця ситуація, є історичною колізією, яку людству, як і завжди, коли старі «інструменти» соціальності (міфи, релігії, традиції, висловлювання, ідеї, ідеології) вже не втримують напруги накопиченого знання та «фонтанів» індивідуальних, (більше «дурних», аніж розумних) свобод, конче потрібно вирішувати через створення нового мислення, нових психічних «інструментів» соціальності, в першу чергу, нових сенсів буття, нового бачення світу та людини в світі.

Але до чого тут «психологи страху»? Ми вже знаємо зараз, що *переживання страху* є таким психічним феноменом (історія могла б назвати його «інструментом» обмеження соціальних свобод), який, саме в силу постмодерністського відкриття

«скриньок Пандори», дозволив демократично незрілим елітам, які захоплюють, через процедуру електорального вибору, владу в різних країнах, із, знову ж таки, неготовим до демократії електоратом, в подальшому подавляти волю і мислення цього електорату. До того ж, саме в наші освічені часи, коли творчість стала масово притаманною не тільки елітам, але і будь-кому, хто потрапляє із «грязі в князі», ми маємо говорити ще і про те, що видатні «психологи страху» є часто досить кваліфікованими «психологами-самоучками». Тобто тими, хто можуть вдосконалювати свої «професійні» навички, когнітивну витонченість і прийоми, та «майже на смак» навчаються відчувати, які саме твердження (наприклад, «кожний п'ятий буде розстріляний»), лозунги (наприклад, «кожному своє»), ідеології (*комунізм, фашизм*) мають втримувати соціальність у стані психічної безпорадності та забезпечувати «падіння в архаїку». Іноді, аж до «інфернальних глибин» – бо вони, «психологи страху» талановито засвоюють головне правило «психолога страху»: «чим більшим, чим «інфернальнішим», є страх людини, тим скоріше руйнується її воля та прагнення жити за своїми бажаннями.

Далі нам знадобиться уточнити *поняття «страх»*. На думку А. Фройд та З. Фройда, страх – афективний стан очікування якої-небудь небезпеки. Поняття «страх» у сучасні термінології може означати емоцію, яка виникає у відповідь на загрозу (Александров, 2021) і яка в нормі дозволяє відносно швидко та ефективно формувати та здійснювати необхідну моторну дію чи дії, що дозволяють живій істоті завчасно позбутись загрози (Соловійов, Літвінова, 2022). Страх може також розглядатись як інстинктивна реакція на незнайомий загрозливий стимул, яка може викликати три автоматичні реакції – бігти, боротись або завмерти. Якщо бігти нікуди, а боротись немає сенсу, «психіка» обирає реакцію завмирання, що формує поведінку жертви. Але у контексті нашого інтересу нас тут більше цікавить стійкий (якщо так можна сказати, «хронічний») страх, який виникає у людини в умовах перманентного відчуття загрози, що виникає і постійно супроводжує її життя у зв'язку із загрозливими соціальними подіями. Саме

такий страх є притаманним людині – бо психіка людини є здатною зберігати в пам'яті великі проміжки часу та емоційний фон, який їх супроводжує.

Тож, «психологом страху» ми тут будемо називати людину, яка, частіше за все, є причетною до влади та до владних повноважень, і яка є здатною, переважно не маючи спеціалізованого психологічного знання, ефективно використовувати *переживання страху* іншими людьми, цілими «масами» людей, заради отримання, втримування та підсилення своєї влади. При чому, вона робити це у деякому «інфернальному угарі», рідше не задаючи собі «зайвих» питань, але частіше, навпаки, фундуєчись на «витончених» філософських ідеях чи відповідному світогляді. З цього випливає, що «психолог страху» не є людиною, що досліджує *страх*, а є людиною, що вміло – і на рівні інтелектуальних побудов, і на рівні навичок та вмінь, а найголовніше, мотивовано власними цінностями, – застосовує *страх* у своїй життєвій практиці. У тому числі і через пропаганду. Тож, коли ми застосовуємо тут термін «психолог страху», то маємо на увазі переважно не «заплічних справ майстрів», що «працюють» у буцегарнях та підвалах (хоча і їм *страх іншого* є цікавим як професіоналам своєї справи). Тут, ми маємо на увазі перш за все людей, які, чи сидючи у великих кабінетах, чи промовляючи історичні промови, завжди є готовими творити «бажане ними майбутнє» через «витончені» когнітивні конструкти (в стилі «jedem das Seine» («Кожному своє»), або «Немцы, я освобождаю вас от химеры совести», або «Любовь к родине должна быть заложена в подкорку²», або «Оставь надежду всяк сюда входящий», або через архетипічні автоматизми «на миру и смерть красна»). Прикладом «видатного психолога страху» вже можна вважати В. Путіна, масштабність «психологічної практики» якого непогано демонструється його концептуальним твердженням «українців немає», або його коментарями з приводу могутності нового російського ракет-

---

² Відео, де це стверджує В. Путін, можна знайти за покликанням: <https://www.youtube.com/watch?v=MdSB5z2BMr0>

ного озброєння, що паралельно супроводжуються польотом мультиплікаційної ракети, яка «підриває» узбережжя Сполучених Штатів.

Таким чином, найвитонченішими витворами «психологів страху» і найпоказовішими маркерами їх вдалої праці є їх здатність творчо формувати відповідні когнітивні, інтелектуальні конструкти – думки, лозунги, «апокаліптичні картини майбутнього». Ці когнітивні конструкти, саме через переживання страху, глибоко проникають у *підсвідоме* «людини маси» та інтегрують цю «масу» в монолітну соціальну цілісність, аби під дією цих когнітивних конструктів ця «маса» ставала вправно керованою. Тут, ми впевнені, вже зараз можна вважати класичним прикладом такого вдалого когнітивного конструкту є думка «если бы мы не ввели войска, то они непременно напали бы на нас». Звісно ж, аби ця думка спрацьовувала на *архетипичному підсвідомому* «людини маси», на це підсвідоме вже попередньо мали «впасти» ще декілька «картинок» – «картинка розбомбленого українцями Маріуполю» чи «картинка закатованих «фашистами» людей». Адже спочатку треба розгорнути страхітливую картину, а потім вже залякувати нею. Аж ніяк не навпаки. Тож технологія праці «психолога страху» передбачає вправне оперування *психічними змістами* у часі.

Звісно ж, «психологія страху» не обмежується тільки практикою «великих психологів страху». Адже, поки що, навіть і сучасна соціальність має багато прихильників такої «психології». І, насправді, будь-який чоловіча, який не має аніяких інших «психічних засобів» впливу на людину, і який провокує страх дитини чи жінки, аби забезпечити собі якісь, цінні йому, життєві переваги, є адептом «психології страху». Будь-яка жінка, яка провокує страх своєї дитини, є теж адептом «психології страху». Будь-який начальник, який провокує в своїх підлеглих переживання страху, є, безперечно, теж адептом, прихильником «психології страху». Через нього управлінська мережа в багатьох країнах сучасного світу все ще і зараз є просякнутою «психологією страху». Навіть в сім'ях, офісах, виробництвах, навіть на дитячих майданчиках, ми, іноді,

а іноді і не рідше аніж в архаїчній історії, зустрічаємо людей, які не проти скористатись здатністю іншої людини боятись. А, тож, «очі-в-очі» зустрічаємо «культуру страху». І не тільки там, де ми зустрічаємо схильність людей до садизму. Адже страх може тримати людину під зовнішнім контролем без явного насилля. Це частіше трапляється там, де порушуються закони, а тож, є необхідність зберігати такі порушення подалі від масових медіа. «Психологи страху» мають «попит» і у армії під час бойових дій в силу довгострокового підняття емоційного градусу, викликаного надскладними умовами життя. Вони мають «попит» і під час перманентних змін політичних устроїв в країнах. Збільшення кількості «психологів страху» у тій чи іншій країні може свідчити про настання соціального неблагополуччя в ній.

Тож, поставлена тут *мета* полягає в тому, щоб розглянути феномен «психологу страху» на фоні сучасної, оточуючої нас, соціальної дійсності та відповідного культурно-історичного контексту, а, тож, ми спробуємо вказати на перелік «психологічного інструментарію», через який проявляє себе причинний зв'язок між «професійною» активністю «психолога страху» та масовою поведінкою людей, на яких спрямована ця активність. Тверезо оцінюючи можливості досягти цієї мети, ми не будемо намагатись вибудовувати глибоко проникаючі у сутність цього феномену концептуальні пояснення. Натомість, спробуємо показати активність «психологів страху» (в першу чергу російського диктатора В. Путіна) в культурно-історичному контексті та контексті їх соціальної практики. Соціальної практики та культурно-історичного контексту, в рамках яких ціннісні, етичні та когнітивні можливості людини маси, яка, історично отримує більш широкі аніж раніше можливості свободи мислення, свободи слова, свободи отримання інформації, свободи пересування у просторі Землі, мають «неодмінно» покращуватись. Але помітного прогресу «чомусь» не відбувається.

Тим не менш, у цих умовах нарощування ліберальності та демократичних потенцій, людина маси «чомусь» занадто повільно навчається орієнтуватись у надскладних умовах сучасної,

швидко змінюваної та розмаїтої соціальності. (Це добре можна зараз бачити на тлі подій у Сполучених Штатах, де трампістські орієнтовані політики згуртовують навколо себе американського виборця). З іншого ж боку, сучасна історія постійно продукує нові, часто змінювані, еліти, які виникають, знов таки, з нескінченних надр людської маси. Ці постійно змінювані нові еліти, будучи теж не готовими вирішувати соціальні проблеми у рамках ідеології *загального блага* в силу відсутності відповідного культурно-історичного знання та управлінського досвіду, неодмінно «западають» на *владу* як на найбільшу *суб'єктивну цінність*. Владу, – і як цінність біологічної природи, і, одночасно, як цінність вже суто соціальної природи, що психологічно апелює не до гомеостатичних, матеріальних, біологічних цінностей, а до таких психічних феноменів як *слава*, *гордовитість*, *пиха*, через які «людське Я» має властивість «розпухати» до розмірів «грандіозного я»³. Цей соціально-історичний негарзд *внутрішньо-психічного світу людини*, що, поки що, не є здатним, через набуття соціальних свобод, задовольняти запит сучасної соціальності на, хоча б відносну, справедливість, що може статись лише у межах ідеології *загального блага*, і стане об'єктом нашого подальшого розгляду.

Тут ми, пам'ятаючи уроки історії, які свідчать про, м'яко кажучи, неефективність «грандіозного я» у вибудовуванні соціальної збалансованості в суспільствах, можемо навести класичний приклад імператорів древнього Риму Калігули і Нерона. Та і в сучасній українській історії ми не можемо, поки

---

³ «Грандіозним я» ми будемо тут називати здатність людини, за наявності відповідних соціальних умов, що провокують в людині ідею власної величі, суб'єктивно оцінювати себе не об'єктивно. Зважаючи на те, що «людське Я» в психіці людини виконує функцію управління (функцію оператора переробки інформації (Соловійов, Літвінова, 2023)), а тож, і функцію управління поведінкою на основі цінностей людини та її накопиченого досвіду, термін «грандіозне я» (на відміну від терміну «грандіозного я», що може застосовуватися у психіатрії), описує людину, яка реально може змінювати соціальний світ у великих масштабах. Класичним прикладом «грандіозного я» може бути, судячи з історичних фактів, уявлення Олександра Македонського про себе як про бога.

що, дочекатись (спромогтись вибрати) президента, який, хоч в якійсь мірі, не був би ангажованим переліченими вище психологічними важелями, що, спрацювавши в головах людей, потім обумовили б реальні, фізично вчинювані, владні дії на користь загальному благу.

Часто сучасні «незрілі» управлінські еліти (яких, до речі, вже чимало змінилось в Україні під тиском більш зрілого громадянського суспільства), теж стають не здатними втримувати владу за посередництвом імітації демократії, електоральних хитрощів та брехні, і, тоді, стають «змушеними» користатись послугами *страху*, аби втримувати *владу будь-якою ціною*. Але, через урахування цього «владу будь-якою ціною», ми маємо бути уважними ще і до факту присутності *зла*⁴ (наскільки це можливо у цьому випадку відсутності відповідних технологій його дослідження) в сучасному соціумі. Зло, яке саме в ситуації «владу будь-якою ціною», стає наявним в діях, мріях, планах, висловлюваннях, неусвідомлених архетипах, прийняттях рішень тих, кого можна вважати «психологами страху». Звідси, зважаючи на часте використання в цьому дослідженні незвичного для психологічних текстів терміну «*інфернальність*» та його похідних, ми маємо пояснити необхідність його присутності тут. І насправді, термін *інфернальність* має богословські корені, і апелює до «потойбічного» світу. Він був сформованим в часи архаїчної (останніми часами, середньовічної) культури через колективну свідомість людей. Цей термін, скоріше за все, характеризує, передусім, в християнській культурі вплив на психіку людей через підсвідоме *переживання*

---

⁴ Тут ми, використовуючи термін «зло», будемо спиратись на узагальнене його тлумачення, яке є присутнім майже в кожній вікіпедичній статі, що, так чи інакше, чіпає проблематику зла та його онтологічних основ. Тож, зло – це оціночна категорія, що характеризує негативні моральні, етичні цінності. Від себе додаємо, що зло проявляє себе через фундаментальну здатність людини будь-що оцінювати суб'єктивно (Soloviov, 2015). Ця здатність людей та великих груп людей оцінювати щось суб'єктивно призводить до ціннісних розбіжностей, на тлі яких і формується уявлення зла як одного з атрибутів, маркерів, що «належить іншій цінності».

страху. У зв'язку з саме такою функцією, *інфернальність*, задля більшої своєї ефективності у впливі на людину, апелювала до картин «потойбічного світу», до проявів найбільш можливого, «непереборного» зла.

Тож, у цій статті, ми застосовуємо термін «інфернальність» у дещо іншому значенні. А саме, в значенні, яке ми спробували переорієнтувати на дослідження *людського психічного буття* в часи сучасної відносно раціональної людини, яка вже не дуже вірить у чортів, картини християнського пекла та графа Дракулу. У цьому випадку ми скористались найбільшим узагальненням, ми б сказали, найбільш суттєвим узагальненням, що характеризує інфернальність, яке є присутнім, одночасно, і в старому терміні *інфернальність*, і в новому, та взяли новий термін в лапки («інфернальність»), аби можна було в подальшому оперувати ним у цьому новому значенні. Цим найбільш суттєвим узагальненням є поняття *зла*. Але *зло*, і у своєму архаїчному значенні, і у новому значенні, яке ми йому надали, є не просто злом, а злом, яке дивує рівнем своєї масштабності, безжалісності, цинічним, добре усвідомлюваним ігноруванням надбань людської культури, може й, навіть, садизму (психічно чи фізично здійснюваного). Коротше кажучи, узагальнене, «інфернальне» зло виступає, як можливо б інтерпретували його філософи відомої філософської традиції, у своїй «трансцендентній» іпостасі. Щоб відтінити ідентичність «інфернального зла» самому собі на фоні сучасної соціальності, мабуть це можна зробити, вказавши на можливу, потенційно найбільшу, інфернальну подію, яка може відбутись у сучасному соціумі – мабуть такою інфернальною подією буде третя світова війна з застосуванням ядерної зброї. (Саме тої зброї, яка часто фігурувала в доповідях російського диктатора до 2023 та супроводжувались мультфільмами в якості демонстраційного матеріалу).

Тут ми, враховуючи безмежність теми онтологічних підвалин існування *зла* в людській культурі, лише вкажемо на те, що, так чи інакше, феномен *зла* проявляє себе там, де є в наявності суб'єктивні розбіжності між людьми. Зло не може

«діяти» в людському «просторі», якщо в ньому немає суб'єктивних, ціннісних розбіжностей між людьми та їх групами. І ми маємо констатувати, що *зло* є, первинно, породженням психічної активності людини, а вже потім стає соціально-культурним явищем. Так-от, у соціально-культурному «просторі» сучасне уявлення про зло, на нашу думку, так чи інакше, не може не апелювати, як мінімум, у якості свого антиподу, до поняття *«загальнолюдські цінності»*. Звідси, філософія зла має, в будь-якому випадку, бути «опонентом» філософії *загальнолюдських цінностей*, чи, інакше кажучи, філософії *загального блага*. Таким чином, у цій статті ми, досягаючи поставленої тут мети, робимо спробу, крім іншого, адаптувати архаїчний термін «інфернальність» до можливості його застосування у соціально-психологічному аналізі феномену «психолога страху». Бо «психолог страху» в сучасному світі і є непоганим уособленням та «носієм» того, що ми тут можемо назвати «інферальною соціальністю». На кшталт середньовічного інквізитора.

Розібравшись з термінами «інфернальність» та «страх», присвяtimo трохи часу історії. Зараз ми вже знаємо, що в історії людства були такі етноси та країни, які вважались етносами та країнами, де соціальна структурність та процесуальність підтримувались переважно через переживання людьми страху. Це країна античного середземноморського світу Тир в певний період свого існування, це Карфаген в певний період свого існування, це держави ацтеків, інків та майя в Латинській Америці (що, як на нас, досить переконливо показано у фільмі Мела Гібсона «Апокаліпсис»; довіряти цьому фільму можна виходячи з того факту, що режисер та його співробітники докладно вивчали історію майя, їх кровожерливу, як казав Гібсон, міфологію, і, навіть, симулювали у фільмі інкську мову), це, можливо, древньогрецька Спарта (особливо на фоні тогочасних Афінів), де страх підтримувався переважно відповідними когнітивно сформованими конструктами – міфами, ритуалами, ідеологічно ангажованими цінностями, сенсами, значеннями. Але, зрозуміло, і фізичного насилля, очевидно, в цих країнах вистачало. (Бо без *болю* годі й апелювати до страху, адже, аби

«ефективно» боятись, необхідно бути добре ознайомленим з переживанням фізичного болю.) Чому ці країни або етноси можливо називати «країнами та етносами страху», хоча сам страх, був притаманним навіть примітивним, але вже психічно активним живим істотам, у підкорковому мозку яких вже були еволюційно сформованими структури, що зветься амігдалами? До того ж і зараз, у сучасності, все ще немало країн, де їх державні інституції апелюють до *переживання страху*. На нашу думку, їх можливо називати «країнами страху» тому, що баланс страху та інших психічних регуляторів соціальності (емпатії, любові, у тому числі любові до батьківщини, переживання колективного «ми», переживання патріотизму, переживання відповідальності та такого ін.) у цих країнах явно був суттєво зміщеним на користь страху в порівнянні з країнами, що існували та існують з ними в одні і ті ж самі часи. Цю естафету «соціальності страху» є і зараз кому втримувати. Це СРСР та Германія у недавні часи. Це, – зараз вже цілком очевидно, – сучасна Росія (Каспарук, 2017), Північна Корея та деякі країни Африки з диктаторським правлінням.

А кого з «видатних психологів страху» ми знаємо? Ми знаємо в першу чергу Чингізхана, Адольфа Гітлера, Йосифа Сталіна. У цей список ми, спираючись на події останнього десятиріччя, можемо внести і Володимира Путіна. Чингізхан був включений в цей список достатньо умовно. Адже він був актором історичних подій середньовіччя. Тобто тоді, коли *переживання страху*, як регулятор соціальної організації, використовувався в набагато більших масштабах. Тож, Чингізхан, хоча і вважається видатним полководцем, завоювання якого були психологічно базованими на переживанні безжалісності, спосіб управління захопленими територіями якого також характеризувався, судячи з історичних фактів, тою ж самою вражаючою жорстокістю, був нами не без коливань внесений у список «видатних психологів страху». Але створена ним імперія, хоча і на короткий час, може вважатись без зайвих коливань «імперією страху».

Наполеон Бонапарт, хоча і був видатним полководцем, у цьому ряді великих «психологів страху» виглядав би, на наш погляд, «білою вороною». Адже ця людина, не зважаючи на безпосередню причетність до кривавих воєн у Європі та Африці, не була, судячи з того, що ми про неї знаємо, достатньо ангажованою «методом тиску на людину переживанням страху». А от Сталін, навпаки, був великим поціновувачем пізнання душі, що страждає. (Про це свідчить хоча б його ставлення до видатного російського поета Йосипа Манделштама в період, після того, як останній був посаджений в тюрму за вірш про Сталіна «Ми живем под собою не чуя страны». «*Страх стимулирует творчество, – поясняв слідчій Манделштаму, – так что вы не должны быть на нас в обиде*» (Найман, 2015). В кінці-кінців Манделштам загинув у сталінських таборах жахливою смертю. Тож, Наполеон не мав такої «чесноти» саме тому, що був він, в першу чергу, воїном, а вже в другу, чи в третю, уважним до людських душ, що страждають саме за його волею. А може він і взагалі не був уважним до цього. Тут нам є важливим ще один факт: Гітлер, Сталін та Путін, на відміну від Наполеона, геть не були у захваті безпосередньо бути присутніми на полях битв (хоча б у ставці командувача) і дуже полюбляли (полюбляють) бункери та охорону. Тож, вже тут ми можемо натякнути на наявність у їх «інфернальних душах» вже власного *страху*, а не тільки «зовнішнього» страху, який вони за власною волею провокують у «інфернальних» кількостях. Інша обставина, яка полягає в тому, що Наполеон дуже посприяв розповсюдженню в Європі прогресивної юриспруденції, також не робить нас схильними занесенню його імені в список «видатних психологів страху». Крім цього, Наполеон мав глибокі і достатньо людяні стосунки мабуть з єдиною (в сенсі, знову ж таки, його здатності до глибоких людяних стосунків), жінкою в його житті. Коротше кажучи, Наполеон явно не дотягає до цього списку за критерієм майже повною відсутності в нього ознак «інферральності».

Явно не скажеш, що Чингізхан, Гітлер, Сталін та сучасний російський диктатор були неосвіченими, які з цієї причини

застрягли на ментально архаїчному засобі керування соціальною поведінкою. Вони були (а один з них і зараз є), витонченими, «психологами-раціоналістами» та, одночасно, «метафізиками», які точно знали (знає) що і для чого вони роблять і «що чого коштують» в оточуючому їй сучасному соціумі, у «цінах їх власних цінностей». Але ані жодного з них (виключаючи, хіба що, Чингізхана, про якого ми не маємо знання, яке було хоча б відносно достатнім) не можна запідозрити у намаганнях відкривати нові горизонти свого власного буття, а тож, цікавитись чимось, що не входить у тезаурус їх диктаторських інтересів та цінностей. Вони, у цьому сенсі, були геть ригідними та застиглими. Наполеон же був здатним задавати питання, на кшталт питання, яке він одного разу задав філософу Лапласу про те, чи вірить Лаплас у існування Бога. Причому зробив він це, не ставши в позу всезнаючої могутності, а визнав чуже уявлення як таке, що має право на існування. Хоча воно, це уявлення, було не звичним для «вуха» тогочасної людини.

Але чому ми так багато часу приділили Наполеону Бонапарту, не знайшовши йому місця у списку «видатних психологів страху», але явно погоджуючись з розповсюдженою у істориків думкою, що він був одним з великих завойовників? Це було зроблено тому, що мета нашого дослідження полягає не тільки в тому, щоб описати феномен «психолога страху» з середини самого цього «психолога», але і тому, щоб виявити, відчути ту грань, за якою «психолог» стає беззаперечним «психологом страху», який, хоч в якійсь мірі належить світу «інферральності». Тож, у цьому випадку ми вже маємо розглядати феномен «психолога страху» на фоні тих конкретних соціальних процесів, завдяки яким маємо можливість бачити ступінь «інферральності», приналежності того чи іншого персонажа історії «остаточному» злу. Ми, також, маємо вгледіти в таку людину його витончену здатність відчувати пластичність, піддатливість «людської маси» бути його адептами. Відчувати *страх іншого* як «інструмент» знищення здатності цього іншого бути власником своєї власної судьби та створювати такі ідеологеми, які дозволяють нівелювати страх людини перед

смертю заради ідеологічно ангажованих цілей. І в нас іноді є певні, досить надійні маркери того, які свідчать про те, що російський диктатор уже досяг постульованої тут нами межі «психолога страху» «інfernального» рівня. Приведемо тут один з прикладів таких маркерів. В багатьох своїх виступах і до повномасштабної війни, і під час неї, російський диктатор, «не моргнувши оком», повторював тезис про те, що російський народ є жертвовним, самовідданим народом. Однак при цьому він аніяк не згадував, що і ця «жертвовність», і ця «самовідданість» є його власним інтелектуальним «інструментом» аби загнати усіх жертвовних та самовідданих на війну, яка зробить їх ще і мертвими. Мертвими, які помирають, фактично, заради здатності диктатора та його оточення грабувати одну з найбагатших країн Землі. І це вже тоді виглядало набагато інfernальнішим (але більш завуальованим), чим кинута диктатором після загибелі підводного човна «Курськ» відповідь на відповідне запитання: «Она утонула». Адже ця фраза таїла в собі нехтування життями мільйонів росіян, якщо тлумачити її у рамках схильності російського диктатора до війн, яких від ще до 2019 року розв'язав вже не одну і не три.

Далі ще про один неодмінний атрибут сучасного масштабного зла, який полягає у здатності людини брехати та через брехню змінювати уявлення людей (мільйонів людей) в бажану сторону. І не просто брехати, але брехати витончено, враховуючи інтелектуальний рівень слухачів, або, навіть, ігноруючи думку безпосередніх слухачів, будучи впевненим, що його слова обов'язково попадуть «у вуха» тих, хто її точно «зрозуміє». У 2019 році російський диктатор під час інтерв'ю, даного ним англійському тижневику *Financial Time*⁵, дуже показово продемонстрував свою здатність інтерпретувати факти таким чином, що вони, замість того, щоб свідчити про одне, «ставали свідками» зовсім іншого. Маніпулюючи фразами на кшталт

---

⁵ Email-адреса відео інтерв'ю В. Путіна англійському тижневику *Financial Time*, що відбулось 27.06 2019 (Британія) – <https://www.youtube.com/watch?v=A-TfYIbDxzI>

«... в душе, сердце, должны же быть какие то основополагающие ценности», він, на нашу думку, таки досить переконливо (принаймні для прихильників його ідеології чи не досить обізнаних людей) міг «перевертати» реальність «догори дригом». У цьому ж інтерв'ю він, доказуючи неправоту Сполучених Штатів у їх відносинах з Венесуелою, стверджує, що Венесуела (виходячи, мабуть, з демократичних міркувань, до яких він часто апелював під час цього інтерв'ю) має «изменяться по своим внутренним правилам», апелюючи, схоже, саме до ідеї демократії. (Це й фрагмент інтерв'ю, а також весь його зміст, повністю, можна подивитись за вказаною вище email-адресою). Але, в цей же час, диктатор, якого в часи цього інтерв'ю ще не всі вважали диктатором, явно не є схильним застосовувати це правило «змінювання по своїм внутрішнім правилам» коли йдеться про українців та Україну. Адже тут, для доказу вступають в дію зовсім інші аргументи по відношенню до тих, що застосовувались у випадку з Венесуелою. Головний з них – це аргумент, що «українців немає взагалі», бо вони, всього лише, є не дуже вдалим руськими. Тут, ми хочемо звернути увагу читача не тільки на факт хибної інтерпретації, а ще і на факт феєричного цинізму, коли диктатор нехтує відчуттям власної ідентичності мільйонів людей. Звісно ж, це може бути кваліфікованим як зло «інfernального» порядку.

Вже розгорнувши невеличку палітру відомих випадків, тверджень, думок, «картин світу», що характеризують «психологію страху», імен та прізвищ «психологів страху», спробуємо далі звернутись до випадку, який розгортається «тут і зараз» на теренах нашої країни та іншої відомої країни, що знаходиться на півночі. Оскільки воля більше половини громадян цієї добре відомої нам країни скована волею не менш відомої особи, що вже тут згадувалась, остільки ми вибрали цей випадок з сучасної історії «психології страху», аби зазирнути за лаштунки *внутрішньо-психічного буття* російського диктатора (наскільки це можливо отримуючи інформацію з не дуже інформативних джерел, що є доступними нам). Можливо, нам пощастить наблизитись до розуміння того, чим живе, про що мріє, чого,

можливо, боїться, а чого не боїться ця людина. Для чого це нам? Це нам потрібно аби, вже знаючи, що сковування волі величезних мас людей такою людиною та її пропагандистським і репресивним апаратом, є череватим впливом буквально безпосередньо на наші судьби та наше буття (чи були б ми тими, якими ми є зараз, якщо б у 2022 році з нами не трапилась війна; це питання ми адресуємо, у тому числі і тим, кого вже з нами немає). Адже саме ця людина досить вдало демонструє сучасному світові дієвість *індивідуальної людської психіки*, її здатність бути тим, через що людина може перевтілювати своє «небажане теперішнє» у своє «бажане майбутнє» інтегруючи свій минулий досвід (Соловйов, Літвінова, 2022).

Направду кажучи, наша зацікавленість саме у пізнанні *внутрішньо-психічного світу* російського диктатора аби знайти «пуповину», що зв'язує його здатність подавляти волю величезних мас людей, подавляти їх власні цінності, могла б задовольнитись і простою апеляцією до узагальненої характеристики «диктатора взагалі». Але це було б не так вже і цікаво, хоча, можливо, і коректніше з наукової точки зору. З іншого боку, злободенність українсько-російських відносин у ці воєнні часи, як нам здається, виправдовує саме цей вибір. Тож, враховуючи цю здатність *психіки* диктатора *через свої цінності та свій особистий досвід*, хоча і не без опосередкованості «армією» досить ерудованої і досить екзальтованої пропаганди, підкорювати поведінку величезних мас людей, спробуємо ознайомитись з *психологічним механізмом* впливу *внутрішньо-психічного світу* диктатора на колективну психологію відповідних людських мас. Настільки, принаймні, наскільки в нас є така можливість. Орієнтуватись будемо на доступні для кожного можливості, коли йдеться про диктатора: на його поведінку, його твердження, його прийняття рішень, його уподобання та цінності. І, зрозуміло, на змісти його власної пам'яті. Бо в змістах пам'яті людини часто і ховається структура його цінностей. А цінності, в свою чергу, і є тим, що є рушієм психічних процесів в психіці будь-кого (Соловйов, Літвінова, 2022) З пам'яті і почнемо. Колись, декілька десятків років тому назад,

ще в ті часи, коли щойно музикальне супроводження гімну Радянського союзу стало музикальним супроводженням гімну Росії, а також в часи, коли російський диктатор ще цілком вважався демократом і прогресистом, одному з авторів цієї статті вдалось побачити в кінотеатрі перед фільмом кіножурнал з дуже цікавим змістом. Один з його фрагментів був таким: з трапу літака десь у закордонному аеропорті, підтягнуто і бадьоро, як завжди, спускається по килимовій доріжці гарно, навіть витончено, як завжди, вдягнений В. Путін. (Тут зразу ж, мимоходом, відмітимо, враховуючи його любов до гарного одягу, що людина, яка вміє і любить гарно вдягатись, із смаком, майже як на подіумі, демонструвати себе на камеру, з більшою ймовірністю любить життя та себе у цьому житті, зустрічається, як мінімум, набагато менше, аніж ця любов статистично зустрічається серед людей). У той момент, коли майбутній диктатор ступив на килимову доріжку вже на землі, грянув новий гімн Росії, що виконував оркестр. Йдучи повз почесного караулу Путін, геть не очікувано, пускає сльозу – чи то від гордості за Росію, чи за себе, чи то від любові чи до себе, чи до Росії. Чи то від деякої емоційної суміші цієї любові та цієї гордості і ще чогось, майже невловимого. Так здавалось тоді. Зараз здається, що то був початок надзвичайно роздутих *гордовитості* та *пихи*, тобто деформованого здатністю все оцінювати через власну упередженість самого себе *переживання самоті* (*sense of Self* (Clarkin, Yeomans, Kernberg 1999)). І тепер цей роздутий *sense of Self*, сформований майже на моно-цінності, що не допускає у свій *внутрішньо-психічний простір* аніякого ціннісного діалогу (але непогано здійснюючий усі когнітивні операції у рамках цієї моно-цінності), відкидаючи притаманні звичайній людині *переживання сумніву*, потрапивши на ґрунт російської трьохсотлітньої опричинни та общинного устрою буття, відважується на дії інфернального рівня.

Але нас тут цікавить, крім іншого, питання «Чи є психіка російського диктатора настільки унікальною, щоб вважатись достатньо «божевільною», а тож, і достатньо інфернальною?»

Такою, щоб *раціональне* та *ірраціональне* в структурі його мислення складала ту гримучу «гармонію», яка б дозволила йому, наприклад, в умовах, коли його любов до життя таки схилила б на користь його пристрасті до *нихи* та «*величі*», використати тактичне ядерне озброєння, яким він роками пугав світ? (Бо саме це робить його остаточно «інфернальним»). Тож, справа, звісно ж, не в його ядерних розмовах. Справа в тому, що в надрах *внутрішньо-психічного буття* цієї, не дуже освіченої (принаймні у розумінні рушіїв соціально-історичної процесуальності) людини, все ще можуть народжуватись майбутні картини політичних розкладів на Землі, які напяму впливають на життя мільйонів людей, у тому числі і українців. Тож, зважаючи на цю каузальну (причинну) спроможність *внутрішнього психічного світу* цієї людини на існування мільйонів людей, спробуємо трохи поміркувати про те, чим він є, його *внутрішньо-психічний світ*. Чи це є справжнім випадком психічного (принаймні, *ціннісного*) розладу? Чи це є м'якою акцентуацією, яка зачіпає, знову ж таки, лише *ціннісний спектр змістовності* цієї психіки, не зачіпаючи когнітивних здібностей? (Тут ми лише згадаємо те, що саме *суб'єктивна, упереджена природа* людської психіки є, одночасно, і проявом достатньо «інфернальних» людських ексцесів, і, з іншого боку, дивовижно людяних вчинків майже христова рівня, на кшталт вчиненого Янушем Корчаком під час другої світової війни).

Але, все ж таки, В. Путін є, одночасно, і звичайною людиною, яка також любить свого собаку (а здається, що він і насправді його любить). Може він насправді чогось боїться (принаймні заболіти COVID вже так точно). Може він також втомлюється, також сумнівається (хоча б у рамках тактичного рівня свого буття). Він, можливо, також, може бути щасливим (коли «взяв» Северодонецьк, наприклад), чи нещасливим (коли, наприклад, Северодонецьк знову став українським). Про що він мріє? Судячи з його висловів, дій та вчинків він може мріяти про владу, і, мабуть, тільки про неї. Бо саме від влади його «*Я*» має розпухати до відомого у психіатрії «грандіозного я». А це «грандіозне я», через соціальні інструменти комунікації

(передусім пропагандистські) та реальні імперські успіхи, збільшує так зване *колективне-ми* росіян. А це *колективне-ми*, у свою чергу, і є тим сурогатом щастя, яке запропонує імперія своєму народу. Індивідуальне ж, укорінене у свої власті первинні (біологічні та соціальні) цінності, у свою власно біографію, щастя росіян тут не є якоюсь помітною величиною у ієрархії його цінностей у його власній піраміді Маслоу. Та і взагалі, щастя росіян є, радше, «інструментом» маніпуляції масовою поведінкою. Бо диктатор є добре обізнаним, що вони, росіяни, мають бажати, аби бути так званим, як він каже, «жертвним народом», і робить все, щоб вони бажали саме того, що має не заважати йому бути тим, хто він є.

Скористаємось далі одною не складною, але такою, що непогано демонструє причетність психіки до функціонування соціальних управлінських взаємовідносин між людьми, у тому числі відносин, що можна назвати маніпулюванням одної людини іншою. Людину, яка управляє, тут можна порівняти, згадуючи усім відомий рисунок «віслюка з морквиною», з візницею, який сидить на візку керуючи віслюком, де візниця, спокушаючи віслюка морквиною, яку він тримає через вудочку перед мордою віслюка, змінює у *внутрішньо-психічному плані* віслюка діючу на даний момент *суб'єктивну цінність*, що діє у віслюковій психіці, на бажану візницею. Наприклад: віслюк декілька хвилин тому розстався з дуже приємною йому ослицею і це заважає йому бути ефективним «робітником», адже *спогад* спонукає його рухатись назад. Тож, морква, а вірніше бажання віслюком моркви, змінює напрям його мотивації. При чому, чим більшою є морква, тим більшу вагу він здатний тягнути). У цій метафорі в нас ще залишається одне цікаве питання: якщо людина, що управляє, – це візниця, то метафорою чого має бути тут морква? Звісно ж, морква тут має бути метафорою імперії, за «широку спину» якої має ховатись не здатне самостійно існувати у цьому бурхливому, череватому невизначеністю світі я-людини-маси. «Я», яке тільки в імперії може зануритись у жадане «колективне *ми*», де можна, розчинившись в общинності сумісного буття, відчути себе могутнім, бути впевненим у

майбутньому, спокійно народжувати дітей, дивиться по вечорах по телевізору фільми, старіти та вмирати.

Тож, диктатор є дуже вправним «психологом», що вміє маніпулювати цінностями людей. Адже він знає, що *суб'єктивно функціонуючи в головах людей цінності*, незважаючи на їх «утаємничену» психічну причинну природу, якимсь «парадоксальним» чином можуть «приручати» величезні маси людей. Він також дуже добре знає, – вже як «психолог страху», а не як «психолог цінностей», – що там, де не допомагає маніпуляція цінностями, там, беззаперечно, допоможе *переживання страху*. Він в курсі, що страх дуже добре відбиває «зайві» цінності та бажання. Він знає, що більшість людей, які ще ані разу в житті не піддавалась тортурам, все рівно непогано уявляють собі, які саме відчуття вони мають отримати під впливом цих тортур. Звісно ж, іноді люди «схильні ламатися» від одного цього «видіння». Тож, цей «інструмент» соціального «будівництва», що проник у наше життя ще з часів шкуродерень Чингізхана та підвалів опричнини Івана Грозного, на теренах Росії вже знов, після часів Іосіфа Джугашвілі, запрацював на повну потугу.

Але, як переважно раціональна людина, диктатор має мріяти про владу виключно на континуумі його реальних, вже об'єктивно проявлених можливостей, які динамічно змінюються майже кожного дня (чи то в залежності від фронтних успіхів чи неуспіхів, чи то від мінливості політичних розкладів, чи ще чогось такого). Логіка середньостатистичного уявлення про «дійсну диктаторську психіку» підказує нам, що диктатор не бавиться мрійливими екскурсами у підвалини свого власного підсвідомого. Він не має «страждати» (?) від коливань власної суб'єктивності, від «зайвих» внутрішніх діалогів з самим собою. У тому числі і тих, що зачіпають цінності диктаторської повсякденності – наявність розкошів у самому широкому сенсі цього терміну, починаючи з відповідної їжі та палаців, і закінчуючи жінками (і тут йдеться, перед усім, про біологізований спектр його цінностей). А у якому контексті він усвідомлює себе як носія величезної влади? І тут, можливо, йдеться передусім, про найціннішу його цінність, що ангажує майже все

його внутрішньо-психічне, а тож, і зовнішнє, буття. Адже факт його настирного та безпринципного, здається, іноді на грані ризику та блефу (як у часи чеченських війн, що відбувались не в останню чергу, заради підняття власного рейтингу), а іноді продуманого до дрібниць, сходження по владних сходинах, не міг відбуватись без інтенсивної *внутрішньо-психічної роботи*. Та чи усвідомлював він свою владу як саму по собі цінність, чи тільки як «інструмент» отримання інших життєвих переваг – грошей, палаців, яхт, жінок, слави, можливості бути *пихатим* чи мати доступ до відчуття *горделивості*. Ну і, звісно ж, слави, яку можна вважати виключно чистою, без аніякого домішка гомеостатичної, біологізованої ангажованості, соціальною цінністю. Важко сказати, але і важко уявити, що це таке «влада» без усього того, що було щойно перелічено. Тут ми можемо згадати ще одну перевагу, яку надає влада людині – це свобода вибору (Шаповал, 2010), навіть у деякому сенсі «поза-межна» соціальна свобода.

Тут у нас виникає питання щодо його, російського диктатора, суто когнітивних, інтелектуальних здібностей. Адже, як на нас, він іноді «дозволяє собі» допускати кардинальні помилки. Серед них найбільш глобальна – це його неочікуваний для багатьох вибір для Росії на початку двохтисячних років майбутнього, яке зовсім не передбачало її демократизації та лібералізації. Бо здавалось, що лібералізована та демократизована Росія була майже приреченою на «імперську роль» у світі, але вже в економічному, політичному та культурному сенсі цього слова. Але єдине пояснення такого глобального розвороту подій може полягати в тому, що при прийнятті рішення в дію вступали вже не суто *когнітивні прояви психіки* майбутнього диктатора (бо усіляке майбутнє благополуччя Росії очима «двохтисячних років» було помітно майже всім «неозброєним оком»), а саме його власні цінності та пріоритети. І тут, ми масмо майже «гадати на кофейній гущі»: ця «помилка», з великою ймовірністю, може свідчити про його принципову відмову від демократичного шляху Росії на рубежі тисячоліть.

І тут нас знову чекає «гадання на кофейній гущі», розбавлене трохи «розпливчастим» знанням психоаналізу та життєвого досвіду. Авжеж, такий продуманий, аж до дрібниць, вибір людини (а у цієї людини у 2000 роки непродуманого вибору вже не могло бути) на користь «поганого варіанту», людини, чії когнітивні здібності, за нашою підозрою, були вже геть спотвореними її цінностями, не може вже нас анітрохи спантеличити. Адже, подумавши, ми здогадуємося, а навіщо диктатору спрямовувати своє життя до цілі, яка полягає в тому, щоб він став президентом демократичної країни. Він може, наприклад, подумати, «Ой, лишенько, та навіщо мені таке, – з усіма цими електоральними переконами, primaries, impeachments, parliaments та таким ін. Краще без цього усього – бо спокійніше, веселіше та надійніше. Набагато краще під світлом софітів весело проходити через позолочені, височезні, помпезні двері у кремлівському палаці. Краще промовляти «беззаперечні» промови. Краще у Геленджику, – з будуарами та пілонами, краще на яхті вздовж тропічного берегу». Нам здається, саме такий ціннісний перелом, саме таке переосмислення, саме таке самоусвідомлення трапилось у свідомості майбутнього диктатора. Хоча може і не зовсім такі. Не в тих психічних змістах, не в тих емоційних барвах, не за допомогою тої мови, яку він вважає лише діалектом російської мови. Але, він, цей ціннісний перелом, таки вніс значні корективи у ціннісну структуру майбутнього диктатора, ще більше укріпивши на вершині його *піраміди Маслоу* бажання (якщо не жаги) влади, та спрямувавши його у напрямку до його знаменитої мюнхенської промови 2007 року, присвяченої одно-полярності сучасної світової політики та його незадоволенню нею. Остаточний ціннісний перелом, який похоронив можливість демократії в черговій російській імперії на десятки років вперед.

Що ще нам може бути цікавим про можливий внутрішній світ диктатора? Він, таки будучи «психологом страху», як нам здається, не є здатним у рамках норми, чи хоч би у діапазоні акцентуації, відрізнити *об'єкт* від *суб'єкта*. Справа не в тому, що він не є привченим відчувати людину, яка цінує свободу як

«інструмент» свого буття. Ні, навпаки, він, має відчувати (і може відчуває) таку людину «майже на дух». (Були, звісно ж, і хиби, як з капітаном Глібом Карауловим, який роками працював в безпосередньому оточенні диктатора значний проміжок часу, і який у 2022 році організував свою втечу на Захід. Був промах з Альфредом Кохом, генеральним директором держхолдінгу «Газпром-Медіа».) Бо таке *тонке чуття* має бути атрибутом людини, що «працює» диктатором. Але, справа у тому, що, як і належить диктатору, він має довіряти не свободі людини, а здатності людини «бути продовженням «мене самого». Навіть, здається нам (тут ми можемо помилятися з ще більшою ймовірністю), що і свого собаку він має цінувати не за те, що він, собака, дозволяє собі іноді «приймати самостійні рішення», а за те, що він, собака, заглядаючи йому в очі, наперед знає, що потрібно зробити, щоб «їх стосунки» залишились безпроблемними. Диктатор не дуже полюбляє змінювати склад свого оточення. Навіть і тоді, коли хтось допускає майже рокову помилку (яку, наприклад, зробив міністр оборони Шойгу у 2022 році під час «бліцкригу» в Україні не попередивши його про неготовність військ) він рідко змінює невдачу. Адже в його ціннісному ціннику безперечна відданість дорожча за талант (тож, у цьому випадку, «діло» явно страждає від психоаналітичних вад «психолога», що «працює» з цінностями). Але тут можна і, навпаки, вбачати диктаторський талант диктатора, бо свобода (навіть іноді і своя власна) «завжди» черевата «зрадою».

Тож здається, що він, диктатор, все ж не є потойбічною інфернальною істотою, у самому що не є, найглибшому, метафізичному, тільки нераціонально зрозумілому, сенсі цього слова. Він не є нею не тільки тому, що ми вже, у наші просвітлені часи, не знаємо жодного інфернального, що має атрибути трансцендентності, світу. Але і, хоча б тому, що він, диктатор, сам по собі не має атрибутів остаточної інфернальності – чи то, всесилля, чи то містичної здатності гуляючи по воді точно та безкарно влучати у добро з лука, чи то причетності, хоч якимсь боком, до абсолютного зла, чи, принаймні, всевладдя. І, все ж таки, масштаби зла, які вже були скоєні цією

людиною, що викристалізувалась з віковичної російської «маси», її рішення, її, іноді майже інфернальні ідеологеми (на кшталт «українців як народу не існує»), її здатність конструювати ці ідеологеми, її рішучість перетинати границі «недозволеного» (рішучість, яка іноді, здається повільною і «раціонально – вивірено – передбачливою», що здійснюється через «проби та помилки», а іноді – ні), при нашій спробі раціонально подивитись на ці речі, зацікавлюють нас іншим питанням. А саме, питанням: Чого він сам, диктатор, будучи дотепним «психологом страху», боїться чи не боїться? І ми здогадуємось, що такого, що безперечно боїться навіть непересічна людина, а він не боїться, може і взагалі не існує. Хіба що він може не боятись Гаагського суду. Бо він непогано ознайомлений з умовами, в яких перебував у гаагській тюрмі Слободан Мілошевич, бувший сербський президент, що безпосередньо розв'язав геноцид на Балканах. Адже там, у цій гаагській «буцегарні», можна було і непогано попоїсти, і ефективні ліки отримати, і газети почитати, сидячи у стилі «нога на нозі» (Інтернетом об'єкт нашої зацікавленості не користується). Та, в кінці кінців, – і це тут є найголовнішим, – «Гаага» геть не має опції смертного вироку. Тож, навіть і тут, на фоні «Гааги», російський диктатор не може продемонструвати своєї «потойбічності», своєї мачистської бадьорості та здатності витримувати реальну можливість зустрічі із смертю «лоб-у-лоб». (У цей момент ми маємо усвідомлювати, що йдеться про людину, яка з легкістю посилає на смерть тисячі і тисячі своїх співвітчизників, яка публічно звертається до жінок з проханням більше рожати, хоча у нього майже на лобі написано, навіщо вони мають це робити.)

В кінці-кінців, міра «інферральності» диктатора нам є цікавою ще і тому, що саме ця міра може бути ефективним засобом регуляції стратегічної «гри» Заходу з російським диктатором. «Гри», в якій ця стратегія має регулюватись, у тому числі, в залежності від міри його здатності цінувати своє власне життя на шкалі «Повна готовність до застосування ядерної зброї – готовність лише на ядерний шантаж».

А чого ж російський диктатор боїться такого, що ми, майже з стовідсотковою впевненістю сказали б, що він цього боїться? Він може боятись (або поки що побоюватись) етнічних, чи просто справедливих, масштабних бунтів у імперії. (Адже він добре знає кінцевий підсумок лівійського диктатора Муаммара Каддафі. Російський диктатор точно бачив (?) знімки його скривавленого тіла після «народної помсти»). Тим не менш, оскільки диктатор, вже після муаммарівської трагедії, зміг спромогтися розв'язати декілька війн, ми маємо, таки, поставити плюс на користь його «інфернальності». Плюс, який має дещо скрасити його «сидіння за 10-метровим столом далеко *навпроти* французького президента Еммануеля Макрона під час переговорів. Але і тут ми натрапляємо на певну неоднозначність – Каддафі полишив життя заради «великою ідеї», а у випадку з Макроном, Путіним та 10-метровим столом диктатор міг «полишити життя», як кажуть російською «не за понюшку табака». Тож ми, у цьому випадку «монолітної психіки диктатора», таки, можемо знайти слабкі натяки на внутрішню конфліктність, пошуки внутрішніх балансів, кооперацію та противаги людських суб'єктивних упереджень та цінностей. *Цінностей*, які, на повірку, і є тими невагомими, фізично неіснуючими, але, тим не менш, здатними на спричинювання (каузальними) важелями, що діють у людських головах і змушують людей, інтегруючи накопичений ними досвід, породжувати вже реальні, фізично здійснювані, моторні, поведінкові, вчинкові, дії. Дії, які дозволяють людині «розумно», чи принаймні, біологічно або соціально доцільно, перевтілювати оточуючий її фізичний світ із стану «*небажаного теперішнього*» у стан «*бажаного майбутнього*». А російський диктатор і є тим дивовижним прикладом, який яскраво демонструє нам цю здатність людини через *власний внутрішньо-психічний світ*, через *причинність-зсередини-себе* (Соловійов, 2020), за власним вибором змінювати «світ на краще». І цей вільний вибір формується не де інде, а саме на континуумі власного досвіду, що є фіксованим в мозку, на якому, в свою чергу, і можна, через *власну суб'єктивність*, маніпулюючи фрагментами цього досвіду, змінювати оточую-

чий світ «на це краще». Шкода тільки, що «кращій світ» цієї людини не є деяким *ціннісним інтегралом*, який наближає нас до того, що у філософському дискурсі ще з часів Аристотеля та Платона називають *загальним благом*, а пізніше в історії – *загальнолюдськими цінностями*. «На краще» ж цієї людини, адже «на краще» завжди є результатом її суб'єктно-ціннісного вибору, тягне людство в котрий раз у ціннісні лещата «інфернальності».

Відчути «присмак» та технологічність «інфернальних» цінностей ми легко можемо через невеличку цитату одного з найпродуктивніших пропагандистів «руського миру» В. Соловйова. На одному з своїх шоу він промовляє зараз вже добре відоме: *«В европейском безвоенном существовании люди забыли главный постулат, что человек хищник, и что история человечества – это история войн. Мы себе напридумывали какого-то другого человека и человеческую природу, а жизнь нас возвращает к своему естеству. И становится понятным, что война является естественным состоянием человека, а мир нет»*. Здається, що виходячи з такої логіки, людство тільки і має займатися тим, що *сильні* будуть пожирати *слабких*. Але Соловйов, добре усвідомлюючи що він каже, при цьому не менш добре знає вихід з цієї інтелектуальної колізії. Вихід, про який не здогадуються споживачі його інтелектуальної праці. Він, Соловйов, знає, що у цьому випадку не буде такого, що усі сильні пожеруть усіх слабких. Тут усіх сильних виручить *переживання страху, яке має вирувати у психіках усіх слабких*, і яке відіб'є у них усі, притаманні їм цінності, скує думки. Адже страх підійме з архаїчних підкіркових глибин мозку людей інші «інфернальні психічні інструменти», інші суб'єктивні регулятори їх *внутрішньо-психічного буття – емоцій заздрості, патологічної тривоги, небажання відповідати за своє власне існування, боязні свободи, патологічної провини, підозрливості, ненависті, егоцентризму у його негативних, інфантильних проявах, патологічного стиду*. Коротше, увесь спектр імперського «психічного інструментарію». Тут, зразу ж, має «кинутись в очі» те, що цей перелік «інструментарію» архаїчного

внутрішньо-психічного буття людини аж ніяк не є остаточним, на усі часи, маркером психіки людей, які є «користувачами» такої «інфернальної психіки». Що в людському арсеналі бувають інші, більш сучасні, більш людяні «психічні інструменти» буття – власне бажання щастя, що не заперечує щастя іншого, свобода, воля, радість творчості, насолода від життя, постійне критичне усвідомлювання себе в світі.

Наша перша реакція на ідеологічно витончену фантазію Володимира Соловйова, зақвашену на замовчуванні сутнісних особливостей людського існування та людської історії, полягає в тому, що людина проявляла себе часто геть явно протилежно тому, як він це собі уявляє. Тобто, людина проявляла себе як людина толерантна і любляча (це траплялось навіть і в архаїчні часи, на які киває Соловйов). При цьому людині є притаманним проявляти себе і як істоті, раціонально мислячій, яка усвідомлює, що в історії людства війни, як і, наприклад, епохи ренесансу та бароко, як рабовласницький лад, як, в кінці-кінців, мезозой, можуть, історично чи еволюційно, ізживати себе, передаючи естафету більш складному людському майбутньому. Динаміка змін є одним з атрибутивних проявів самої сутності людської соціальності. В кінці-кінців, одною з найбільш глибинних та суттєвіших властивостей інформаційної активності людського (саме людського) мозку, що функціонує за посередництвом психіки, його рушієм, є здатність людини перевілювати «не бажане теперішнє» у «бажане майбутнє». Іншими словами, за межами тексту Соловйова людина стає здатною еволюціонувати, здатною проявляти себе як творець чудових міст (таких, якими були Алеппо та Маріуполь), текстів, наповнених розумінням та сенсами. Людина перманентно створює комфортні машини, мобільні пристрої, Інтернет, витвори мистецтва, що дивують своєю досконалістю, які робить життя людства більш змістовним та різноманітним.

Нарешті, Володимиром Соловйовим не згадується ключовий факт здатності людини вільно створювати та вибирати свої власті цінності. І ось ця свобода вибору сучасною людиною своїх для-себе і зсередини-себе цінностей, стала, як кістка в

горлі, усіх тих, хто намагається втримати свої народи у тотальній безграмотності за допомогою розумових штампів, на кшталт «люди забыли главный постулат, что человек хищник». Тут, удосконалюючи В. Соловйова, можна говорити, що люди, ще не як не збагнуть, що вони, крім того, що вони хижаки, саме з цієї причини мають бути, одночасно, ще і жертвами. Бо на кожного знайдеться своя жертва. З цієї, видуманої круговерті насилля немає іншого виходу. Крім «його величності *страху*, який розставляє все по своїх місцях у рамках імперської, тоталітарної соціальності.

Тож, на останок, уточнюючи, відшліфовуючи наше уявлення про імперську, тоталітарну соціальність, ще про один, радше з області словесності, але у будь-якому випадку такий, що апелює до *внутрішньо-психічного буття* людини, факт. В російській культурі існує дуже цікаве прислів'я «на миру и смерть красна». Наші зусилля знайти щось подібне в українській мові дозволили знайти лише дуже незграбний (як нам здається) переклад на українську «у гурті й смерть не страшна» (Вирган, Пилинська, 1956). Цей (можливий) переклад, зроблений, судячи з усього, в 1959 році, явно виглядає калькою з вже більш автентичного «у гурті і куліш з кашею їться». Але, у цьому ж словнику російсько-українських сталих виразів (1959) ми знайшли інший, вже більш аутентичний українській мові вислів «*Чи пан чи пропав, двічі не вмирати*». Порівнюючи російське «на миру и смерть красна» та українське «*Чи пан чи пропав, двічі не вмирати*», кидається в очі, що перше з них нехтує людським життям ззовні його *буття-зсереди-себе*, «радісно розчиняючи» його в колективному «ми». Тоді як у другому випадку людина, яка опиналась в тисках необхідності вибирати між смертю та життям, знаходить, *сама-для-себе* і *сама-в-собі*, не дуже втішний, але ціннісно та когнітивно оброблений, імовірно усвідомлений, власний, *зсереди-себе*, аргумент на користь цього вибору.

***

Ми, задалегідь, ще починаючи роботу над цією публікацією, не дуже сподівались, що впораємося з описом *внутрішньо-психічного світу* російського диктатора з тою глибиною, яка б, хоч в якійсь мирі, наблизилась до кращих традицій соціально-психологічного аналізу. (Тут чудовим прикладом може бути соціально-психологічний аналіз, але з іншого приводу, зроблений в двох чудових книжках Еріха Фромма «Мати або Бути» та «Втеча від свободи», які провокували та «змушували» післявоєнну Європу ставати більш людяною, що власно кажучи, відбулося в наші часи). Та, признаємось, що вже під час перших розмірковувань, перших намагань отримати відповідну інформацію, в нас з'явилась більш відчутна невпевненість щодо досягнення бажаного. Крім цього, психосоціальний аналіз, не є, м'яко кажучи, сильною стороною наших професійних здібностей. Але головна складність полягала в тому, що один з основних об'єктів цього дослідження, а саме, *внутрішньо-психічний світ* російського диктатора, був, і є зараз, дуже «закритим» і не проінтерпретованим часом та історією. Тож, можливості вірної оцінки його внутрішнього світу мали спиратись тільки на об'єктивність його висловів, рішень та дій, але ніяк на інтерпретації та концептуальні оцінки вже здійсненої психо-соціальної аналітики. Саме з цієї причини стилістика цього тексту була вибрана такою, що дозволяла інтерпретувати факти та відповідні соціальні явища у рамках досить широкого діапазону між двома фундаментальними модусами людського буття – об'єктивністю та суб'єктивністю.

Але тоді чому ми, таки, зважились на цю публікацію? На це є причина, яка полягає в тому, що, все ж таки, зроблений тут психо-соціальний аналіз в певній мірі таки задовольнив нашу потребу в тому, щоб зняти надмірний флер архаїчної *інфернальності* з цієї, – і це вже очевидно, – історичної постаті, застосовуючи ті інструменти аналізу, які вже були можливими у рамках «інфернального» (в лапках!), тобто раціонального, погляду на *проблему зла* як соціального феномену. І ми з'ясували, що *зло* (як, доречі, і *добро*) не є аніякою містичною трансцендентною кантіанською річчю в собі, принципово закри-

тою для пізнання. Що *зло* (знову ж таки, як і *добро*) існує тільки там, де живі істоти, в першу чергу істоти, що є здатними до самоусвідомлення, мають змогу суб'єктивно (тобто на шкалі «“абсолютно” погане – “абсолютно” добре») оцінювати усе що завгодно. Звісно ж, саме людині тут і «карти в руки». І в якості найбільш «інфернальної істоти» на Землі (а може бути, і в усьому Всесвіті). І в якості тієї однієї-єдиної живої істоти, яка, маючи змогу, саме через *здатність суб'єктивного оцінювання у своєму власному внутрішньо-психічному світі*, вільно маніпулюючи власним накопиченим досвідом (Соловійов, Літвінова, 2022), вільно змінюючи власні цінності, за власним бажанням позбуватись свого власного зла. Зла, яке за великим рахунком, в силу суб'єктивної, упередженої природи людини, від неї ж і виходить. Тож, *зло* є проявом саме психічної активності самої людини, її нездатності знаходити *в-середині-самої-себе* відповідні ступені свободи власного мислення та, звідси, власної дії.

До того ж, ми, усвідомлюючи наявність надсильного і взаємспрямованого причинного зв'язку між *внутрішньо-психічним світом* диктатора, його «*грандіозним я*» і *колективною свідомістю, колективним «ми»*, та враховуючи в них наявність в них великої долі *архетипів несвідомого психічного*, вважаємо за необхідне остаточно уточнити тут поняття «інфернальності» у порівнянні з інфернальністю архаїчного штибу. Усі, без виключення, факти, на які ми тут спирались, так чи інакше, свідчать про те, що обидві ці інтерпретації феномена «інфернальності» (але в більшій мірі «інфернальність», якою ми описуємо саме сучасність) не обмежуються лише «простим злом», що коїть насилля та фізичний біль. Іншими надважливими узагальненими характеристиками інфернальності як такої є цинічний, неприхований, навіть демонстративний, відказ від надбань людського етичного досвіду, є опора на тотальне спотворення історії. Адже тільки так, спотворивши *внутрішньо-психічний світ пересічної людини*, можна користувачам такої «інфернальності» втримувати владу у своїх руках. Але, повторимо у котрий вже раз, у основі всіх цих негараздів людського

буття лежить наша спроможність суб'єктивно оцінювати усе лише фундууючись на «моїх» цінностях, цінностях, які є ангажованими «архаїчними» біологічними, «гомеостатичними» потребами, що беруть свій початок в підкіркових структурах «мого» мозку, який в англійській літературі часто називають *Reptile Brain*. Ну, і, звісно ж, фундаментальною цінністю сучасного людського буття залишається *влада*, яка в наші часи вже є не сильно пов'язаною з гомеостатичними, біологізованими потягами, але в якій, в сучасних умовах заграли нові, вже суто соціальні, але онтологічно *психічні* ціннісні відтінки та «інструменти буття» – *тиха, гордовитість, жадібність, підлість, ставлення до ІНШОГО як до об'єкта (який не має внутрішньо-психічного плану свого існування), заздрість, брехня, жорстокість (не як прояв поведінки, а як психічний феномен), відсутність емпатії*. Перелічені зараз *психічні феномени*, будучи нефізичними (психічними) причинами нашої людської, фізично здійснюваної поведінки (Соловійов, Літвінова, 2022), все ще і в наші, чи то благословенні, чи то прокляті часи, обумовлюють у світі людей існування інфернальності у масштабі, що аніяк не відповідає запитам сучасності.

Постскрипту⁶. Щойно подивився інтерв'ю Путіна, дане ним американському журналісту праворадикальних політичних поглядів Такеру Карлсону (Tucker Carlson) в умовах, в яких російський диктатор давненько не бував, маючи на увазі майже абсолютну передбачуваність питань, які йому задають останнього часу. Він, диктатор, здався мені у його 70 з гаком, все ще в непоганій формі на фоні постійних Інтернет-натяків на його різноманітні хвороби. Але дуже вже помітне було його бажання (може це мені тільки здалося на фоні його інтерв'ю, що він дав його тижневику Financial Time в 2019 році) сподобатись англійському слухачеві. Адже через цей інформаційний канал у

---

⁶ Постскрипту через збіг у часі інтерв'ю, про яке йдеться в ньому, та останньої можливості здати статтю в редакцію вчасно був написаний одним з авторів статті, а саме, Соловійовим О. На узгодження постскриптуму зі співавторкою О. Літвіноюю вже не вистачало часу.

нього з'явилась рідка можливість повпливати на ціннісні пріоритети західних електоральних уподобань. Багатенько було і жалоб на Захід, який його постійно «обманює» (що лише додало «зайвого» відтінку його «інфернальності», хоча про тисячі жертв війни у інтерв'ю майже не йшлося). В цілому диктатор передбачувано не змінив ані своїх поглядів, ані засобів їх відстоювання. Вищим когнітивним пілотажем цієї людини все ще залишається його вміння не моргнув оком «спотворювати» факти, картину світу та людської спільноти в цьому світі, аби перетворювати своє «небажане теперішнє» у своє «бажане майбутнє». Коротше, феєричної здатності ціннісно змінюватись диктатор не продемонстрував. «Благо», що і Такер Карлсон майже не наполягав говорити про щось нове і цікаве. Хіба що на початку інтерв'ю «схопив диктатора за руку», вказавши, що промовлене ним заперечується його ж власною цитатою.

Список використаних джерел

- Александров Ю. В. Поняття страху в психології. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. 2021. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e6a2c526-2833-4a54-b10e-985fe04d3f4a/content> (дата звернення 04.02.2024 р.)
- Вирган І., Пилинська М. Російсько-український словник сталих виразів. URL: <http://stalivyrazy.org.ua/everyfile2.php?transfer=folders/ka/krasnyj> . (дата звернення 21.01.2024 р.)
- Каспарук В. Невивчені уроки розпаду СРСР: Путін перетворив Росію на «Імперію страху». 04 листопада, 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29581423.html> (дата звернення 18.01.2024 р.)
- Найман А. Ессе. «Мандельштам и Сталин». URL: <https://arzamas.academy/mag/289-mandelstam> (дата звернення 08.01.2024 р.)
- Соловійов О. В. Чи вже існує загальна теорія мозку, або яким чином феномен інформації пояснює mind-body, свободу вибору та причинність-зсередини-себе. *Філософська думка*. 2020. № 6. С. 58–77. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2020.06.058>

- Соловійов О. В. До загальної теорії мозку: чому фізично функціонуючі нейронні мережі «парадоксально» переробляють інформацію біологічно та соціально доцільно. *Мозок, культура, особистість* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, 23-24 листопада 2023 р. Київ, 2023. С. 106–111.
- Соловійов О. В., Літвінова О. В. Психічне оркеструє інформаційну активність мозку: від фізичного існування до психічно здійснюваного буття *Психологія і особистість*. 2022. № 2(22). С. 41–85.
- Шаповал В. Трансцендентальні горизонти свободи. Київ : Парапан, 2010. 312 с.
- Ashby R. An Introduction to Cybernetics. London : Chapman & Hall LTD, 1956.
- Clarkin J. F., Yeomans, F. E., Kernberg O. F. Psychotherapy for Borderline Personality. New York : J. Wiley and Sons, 1999.
- Soloviov O. Neuronal Networks Responsible for Genetic and Acquired (Ontogenetic) Memory: Probable Fundamental Differences. *Neurophysiology*. 2015. № 5. С. 419–431. URL: <https://doi:10.1007/s11062-016-9550-5>

References

- Aleksandrov, Yu. V. (2021). Poniattia strakhu v psykholohii [The concept of fear in psychology]. In *Psykholohichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotychnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy [Psychological and pedagogical problems of professional education and patriotic education of the personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e6a2c526-2833-4a54-b10e-985fe04d3f4a/content> [in Ukrainian].
- Ashby, R. (1956). *An Introduction to Cybernetics*. London: Chapman & Hall LTD.
- Clarkin, J. F., Yeomans, F. E., & Kernberg, O. F. (1999). *Psychotherapy for Borderline Personality*. New York: J. Wiley and Sons.
- Kasparuk, V. (2018). *Nevyvcheni uroky rozpadu SRSR: Putin peretvoryv Rosiiu na «Imperiiu strakhu» [Unlearned lessons of the collapse of the USSR: Putin turned Russia into an "Empire of fear"]*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/29581423.html>

- Naiman, A. (2016). *Esse. Mandelshtam y Stalyn [Essay. "Mandelstam and Stalin"]*. Retrieved from <https://arzamas.academy/mag/289-mandelstam> [in Russian].
- Shapoval, V. (2010). *Transsendentalni horyzonty svobody [Transcendental horizons of freedom]*. Kyiv: Parapan [in Ukrainian].
- Soloviov, O. V. (2020). Chy vzhe isnuie zahalna teoriia mozku, abo Yakym chynom fenomen informatsii poiasniue Mind-Body Problem, svobodu vyboru ta prychynnist-z-seredyny-sebe [Does General Theory of the Brain Already Exist, or How the Phenomenon of Information Explains the Mind-Body-Problem, Freedom of Choice, and Causality-from-Within-Self]. *Filosofska dumka [Philosophical thought]*, 6, 58-77. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/fd2020.06.058> [in Ukrainian].
- Soloviov, O. V. (2023). Do zahalnoi teorii mozku: chomu fizychno funktsionuiuchi neironni merezhi «paradoksalno» pererobliaut informatsiiu biolohichno ta sotsialno dotsilno [Toward a general theory of the brain: why physically functioning neural networks "paradoxically" process information in a biologically and socially appropriate way]. In *Mozok, kultura, osobystist [Brain, culture, personality]: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu* (pp. 106-111). Kyiv [in Ukrainian].
- Soloviov, O. V., & Litvinova, O. V. (2022). Psykhichne orkestruie informatsiiu aktyvnist mozku: vid fizychnoho isnuvannia do psykhichno zdiisniuvanoho buttia [The psychic orchestrates the information activity of the brain: from physical existence to mentally realized being]. *Psykhohiia i osobystist [Psychology and personality]*, 2 (22), 41-85 [in Ukrainian].
- Soloviov, O. (2015). Neuronal Networks Responsible for Genetic and Acquired (Ontogenetic) Memory: Probable Fundamental Differences. *Neurophysiology*, 5, 419-431. Retrieved from <https://doi:10.1007/s11062-016-9550-5>
- Vyrhan, I., & Pylynska, M. *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk stalikh vyraziv [Russian-Ukrainian Dictionary of Fixed Expressions]*. Retrieved from <http://stalivyrazy.org.ua/everyfile2.php?transfer=folders/ka/krasnyj> [in Ukrainian].

Soloviov O. V., Litvinova O. V.
**“FEAR PSYCHOLOGISTS” AND THE “INFERNALITY” OF
AUTOCRATICAL SOCIETY: PSYCHOANALYSIS OF ONE
ACCENTUATION**

This article is, due to its purpose and its context, which goes beyond psychological problems, although it is based on it, written rather in the style of an essay. This made it possible to describe the phenomenon of “psychologists of fear” and to point out its psycho-social nature, although not with the necessary scrupulousness. The phenomenon of the “psychologist of fear” is considered against the background of modern sociality, which allows us to consider the close, if not to say, inextricable, functional (causal) connection between, on the one hand, the inner-psychic world of a dictator who gains power through a distorted electoral procedure, and, on the other hand, by the subconscious, archetypal, biologically engaged psyche of the “man of the masses”.

It is shown that this interpersonal, functional inseparability of the “grand I” of the dictator and the “collective WE” of the human mass is based, including, and not least, on the archetypes of evil, which in the modern “infernal culture” can be openly imposed, philosophical legitimized in totalitarian societies. The mental “toolkit” is listed, thanks to which the psycho-social phenomenon of evil functions within individual psyches and is integrated into the social phenomenon. It is pointed out the ontological foundations of the phenomenon of evil, which is based on the fundamental ability of a person to subjectively evaluate anything (Soloviov, 2015) and, guided by this evaluation, through his motor (muscular) acts, translate the contents of the individual psyche into the information content of sociality.

Key words: *“psychologist of fear”, dictator, ability to subjectively evaluate, “man of the masses”, evil, power, infernality, “infernality”, inner-psychic world of a person.*